

Julia Niedziela

e-mail: gj.niedziela@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8189-6862

**LOKALIZACJA INSTALACJI
ODNAWIALNYCH ŹRÓDEŁ ENERGII
– ASPEKTY PRAWNE**

**LOCATION OF RENEWABLE ENERGY INSTALLATIONS:
LEGAL ASPECTS**

Abstract

The article analyses in detail legal regulations governing the location of wind and photovoltaic farms. It also describes the basic planning instruments adopted in Poland. The analysis includes the principles adopted in the so-called “Distance Law”, i.e. the principle of investment location based on the local spatial development plan, and the principle of minimum distance of a wind turbine from residential buildings. Next, the decisions permitting the location of PV farm were described – the decision on development conditions and the decision on the location of a public purpose investment. The article identifies legal and factual problems related to the adoption of legal regulations and offers potential solutions.

KEYWORDS

spatial planning, wind power plants, photovoltaic farms

SŁOWA KLUCZOWE

planowanie przestrzenne, elektrownie wiatrowe, farmy fotowoltaiczne

1. WSTĘP

Postępujące na Ziemi zmiany klimatu wymagają podjęcia zdecydowanych działań mających na celu przeciwdziałanie ich negatywnym skutkom dla funkcjonowania i życia na naszej planecie. Jednym z wielu możliwych tego typu działań jest oparcie pozyskiwania energii na źródłach odnawialnych. Do źródeł tych można zaliczyć energię promieniowania słonecznego, spadku wody, wiatru, zasobów geotermalnych czy biogazu i biomasy. Zgodnie z danymi z Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), udział energii ze źródeł odnawialnych (OZE) w końcowym zużyciu energii brutto w 2019 r. wynosił w Polsce 12,18%¹. Statystyki GUS pokazują, że energia pozyskiwana ze źródeł odnawialnych pochodzi w przeważającym stopniu z biopaliw stałych (65,56%), energii wiatru (13,72%) i biopaliw ciekłych (10,36%). Jednocześnie podnosi się także, że rynek fotowoltaiki rozwija się najszybciej ze wszystkich sektorów OZE w Polsce. Jak pokazują dane, łączna moc zainstalowana w źródłach fotowoltaicznych na koniec 2019 r. wynosiła prawie 1500 MW, a już na początku października 2020 r. było to 2682,7 MW². Ze względu na ogromne znaczenie inwestycji OZE oraz silnego rozwoju tej branży w Polsce warto przyjrzeć się przepisom prawnym, które regulują powyższe kwestie. Należy podkreślić, że proces inwestycyjny polegający na budowie instalacji OZE jest złożony i wielostopniowy. Wymaga on znajomości wielu aktów prawnych oraz bieżącej obserwacji wprowadzanych w nich zmian. Proces ten można podzielić na 7 etapów: zabezpieczenie przez inwestora prawa do gruntu, uzyskanie decyzji o środowiskowych uwarunkowaniach, określenie lokalizacji planowanej inwestycji, przyłączenie instalacji do sieci, jej budowa, ewentualne zabezpieczenie finansowego wsparcia produkcji energii elektrycznej i uzyskanie koncesji na wytwarzanie energii elektrycznej z odnawialnego źródła energii. Z uwagi na obszerność tej problematyki niniejsza publikacja zostanie ograniczona do kwestii lokalizacyjnych planowanych inwestycji, a szczegółowej analizie zostaną poddane jedynie inwestycje OZE pozyskujące energię z promieniowania słonecznego i wiatru w farmach wiatrowych i fotowoltaicznych.

¹ *Energia ze źródeł odnawialnych w 2019 r.*, Informacje sygnałne Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 16 listopada 2020 r.

² Zob. https://twitter.com/pse_pl/status/1316283749550751745.

2. PLANOWANIE PRZESTRZENNE W POLSCE – PODSTAWOWE INSTRUMENTY PLANISTYCZNE

W pierwszej kolejności należy wskazać, że lokalizacja wszelkich inwestycji należy do zakresu gałęzi materialnego prawa administracyjnego, tj. prawa planowania i zagospodarowania przestrzennego. Zasady kształtowania polityki przestrzennej zostały w polskim systemie prawnym uregulowane w ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym³. Ustawa ta przewiduje oparcie działań związanych z planowaniem przestrzennym na dwóch zasadach – ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju (art. 1 ust. 1 ustawy planistycznej). Realizacji tych zasad ma służyć m.in. uchwalanie określonych aktów planistycznych przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej.

Polski system planowania i zagospodarowania przestrzennego jest podzielony pod względem terytorialnym. Można zatem wyróżnić planowanie przestrzenne na poziomie gminnym, wojewódzkim i państwowym (przesądza o tym m.in. treść art. 3 ustawy planistycznej). Najistotniejszym i najmocniej wpływającym na społeczeństwo wydaje się być poziom gminny. W doktrynie podnosi się także, że uchwalanie określonych aktów planistycznych stanowi wyraz władztwa planistycznego gminy⁴.

Podstawowym aktem planistycznym uchwalanym przez organy gminy jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, który ustala przeznaczenie terenu, rozmieszczenie inwestycji celu publicznego oraz określenie sposobów zagospodarowania i warunków zabudowy terenu (art. 4 ust. 1 ustawy planistycznej). Postanowienia planu miejscowego nie mogą jednak naruszać ustaleń innego aktu planistycznego, tj. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (art. 20 ust. 1 ustawy planistycznej). Studium jest uchwalane w celu określenia polityki przestrzennej gminy, w tym lokalnych zasad zagospodarowania przestrzennego (art. 9 ust. 1 ustawy planistycznej). Plan miejscowy oraz studium są aktami o charakterze generalnym, jednakże ustalenie lokalizacji danej inwestycji jest także możliwe za pomocą decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. Decyzję taką wydaje się w sytuacji, gdy dla danego terenu nie został uchwalony plan miejscowy (art. 4 ust. 2 ustawy planistycznej).

³ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 293, z późn. zm.; dalej: ustawa planistyczna.

⁴ A. Plucińska-Filipowicz, T. Filipowicz, (w:) M. Wierzbowski (red.), *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Komentarz aktualizowany*, Warszawa 2019, art. 3.

3. BUDOWA ELEKTROWNI WIATROWYCH A PLANOWANIE PRZESTRZENNE

Mimo istnienia ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym polski ustawodawca kwestie związane z lokalizacją elektrowni wiatrowych uregulował w ustawie z dnia 20 maja 2016 r. o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych (tzw. ustawa odległościowa)⁵. Jak wskazują autorzy uzasadnienia projektu⁶, celem uchwalenia tego aktu było sformułowanie precyzyjnych ram prawnych dla lokalizacji, budowy i eksploatacji elektrowni wiatrowych. Warto przy tym zaznaczyć, że spod reżimu tej ustawy zostały wyłączone morskie farmy wiatrowe, czyli tzw. inwestycje *offshore* (art. 1 ust. 2 ustawy odległościowej). Co również istotne, po raz pierwszy w polskim porządku prawnym zostało zdefiniowane samo pojęcie elektrowni wiatrowej (art. 2 pkt 1 ustawy odległościowej).

Najważniejszą osią tej regulacji jest wprowadzenie dwóch zasad, na podstawie których ma się odbywać ustalanie lokalizacji elektrowni wiatrowych. Są to: zasada lokalizacji elektrowni wiatrowej wyłącznie w oparciu o miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (art. 3 ustawy odległościowej) oraz zasada minimalnej odległości elektrowni wiatrowej od zabudowy mieszkalnej (art. 4 ustawy odległościowej). Wprowadzenie wymienionych wyżej zasad niesie ze sobą wiele skutków natury prawnej i faktycznej i z tego też powodu warto poddać je bardziej szczegółowej analizie.

3.1. ZASADA LOKALIZACJI ELEKTROWNI WIATROWEJ NA PODSTAWIE PLANU MIEJSCOWEGO

W doktrynie oraz orzecznictwie panuje zgodny pogląd, że wprowadzenie zasady lokalizacji elektrowni wiatrowej na podstawie planu miejscowego oznacza, że w przypadku braku tego dokumentu, nie jest możliwa lokalizacja takiej inwestycji w oparciu o decyzję o warunkach zabudowy⁷. Wskazuje się ponadto, że takie rozwiązanie nie stanowi *novum* w polskim ustawodawstwie. Obowiązek lokalizacji inwestycji wyłącznie na podstawie planu miejscowego istnieje bowiem również w stosunku do obiektów handlowych o powierzchni sprzedaży powyżej

⁵ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 981, z późn. zm.; dalej: ustawa odległościowa.

⁶ Poselski projekt ustawy o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych z dnia 19 lutego 2016 r., Druk sejmowy VIII kadencji nr 315, <http://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/druk.xsp?nr=315> (dostęp: 28.12.2020 r.).

⁷ Zob. M. Przybylska, *Prawne uwarunkowania lokalizacji elektrowni wiatrowych – uwagi de lege lata po wejściu w życie ustawy o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych*, „Samorząd Terytorialny” 2017, nr 11, s. 23–32. W tej kwestii jednoznacznie wypowiedział się także Naczelny Sąd Administracyjny w wyroku z dnia 15 marca 2018 r., II OSK 2305/17.

2000 m² (art. 10 ust. 3b ustawy planistycznej)⁸. Autorzy uzasadnienia projektu wskazali, że celem wprowadzenia tej zasady jest zapewnienie prawdziwie transparentnej i jawnej procedury lokalizacji inwestycji wiatrowych oraz udziału w niej społeczności lokalnej. Ponadto właściciele wszystkich nieruchomości objętych planem miejscowym mają tym samym prawo do skorzystania z prawa zaskarżenia tego aktu prawnego do sądu administracyjnego (taką możliwość przewiduje bowiem art. 101 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym⁹). Zasada lokalizacyjna miała zatem zakończyć niekontrolowane wnoszenie elektrowni wiatrowych na podstawie decyzji o warunkach zabudowy, a przez to nieuwzględnianie w tym procesie woli i uzasadnionych interesów mieszkańców. Nie budzi bowiem wątpliwości fakt, że inwestycja w postaci budowy elektrowni wiatrowej znacząco wpływa nie tylko na dany teren pod względem środowiskowym, lecz także na funkcjonowanie i codzienne życie jego mieszkańców. Przyjęcie zasady lokalizacji elektrowni wiatrowych na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego należy zatem ocenić zdecydowanie pozytywnie. W polskim systemie planowania przestrzennego to właśnie plan miejscowy został przewidziany jako podstawowy instrument planistyczny, który w najlepszy i najbardziej efektywny sposób zapewni realizację dwóch wspomnianych już wyżej nadrzędnych zasad, na których powinna się opierać polityka przestrzenna państwa, tj. zasady ładu przestrzennego oraz zasady zrównoważonego rozwoju (art. 4 ust. 1 ustawy planistycznej). Nie bez powodu także ustawodawca podkreślił rangę miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego poprzez stwierdzenie, że jest on aktem prawa miejscowego (art. 14 ust. 8 ustawy planistycznej), a co za tym idzie – źródłem prawa powszechnie obowiązującego (według katalogu zawartego w art. 87 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹⁰). Mimo że zasada lokalizacji elektrowni wiatrowej na podstawie planu miejscowego jest dobrym i korzystnym rozwiązaniem, nie oznacza to, że jej realizacja jest wolna od problemów natury prawnej i faktycznej, które występują nie tylko po stronie inwestora, ale także po stronie społeczności lokalnych. Warto jednak podkreślić, że trudności te są w pewnym sensie uniwersalne i powszechnie występują w polskim systemie planowania przestrzennego¹¹.

Bezsporne jest, że prowadzenie inwestycji i budowa elektrowni wiatrowej na podstawie decyzji o warunkach zabudowy były dla inwestora dużo korzystniejsze niż podejmowanie działań w kierunku uchwalenia bądź zmiany planu miejscowego. Wynika to przede wszystkim z długości i złożoności procedury

⁸ M. Makowski, *Ustawa o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych. Komentarz*, Warszawa 2018.

⁹ Tekst jedn. Dz.U. 2020 r., poz. 713, z późn. zm.

¹⁰ Dz.U. nr 78, poz. 483, z późn. zm.

¹¹ Zob. Informacja o wynikach kontroli z dnia 10 marca 2017 r., System gospodarowania przestrzenią gminy jako dobrem publicznym, Najwyższa Izba Kontroli, Departament Infrastruktury, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13209,vp,15626.pdf> (dostęp: 8.12.2020 r.).

sporządzania tego aktu planistycznego. Organy gminy odpowiedzialne za procedurę jego uchwalenia bardzo często nie mają ku temu odpowiedniej motywacji, gdyż nie jest ono obligatoryjne. Przesądza o tym treść art. 14 ust. 7 ustawy planistycznej. Wskazuje on, że plan miejscowy uchwała się obowiązkowo tylko wtedy, gdy wymagają tego przepisy odrębne (warto na marginesie wskazać, że przepisów ustawy odległościowej w zakresie elektrowni wiatrowych nie można traktować jako takich właśnie przepisów odrębnych, wskazuje się bowiem, że czym innym jest sytuacja, w której przepisy odrębne przewidują obowiązek sporządzenia planu miejscowego, a czym innym sytuacja, w której przepisy szczególnie przewidują możliwość lokalizacji inwestycji wyłącznie na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego¹²). Co więcej, sama procedura jest bardzo złożona i długotrwała, wymaga bowiem podjęcia wielu działań polegających m.in. na uzgadnianiu projektu planu czy uzyskaniu niezbędnych opinii od wielu podmiotów, wymienionych w art. 17 ustawy planistycznej. Interesy społeczności lokalnych także często nie są w pełni zabezpieczone z uwagi na dużą trudność w zapewnieniu należytej i efektywnej partycypacji społecznej w procesie planistycznym. Jest to jednak odrębny problem, dlatego nie będzie on przedmiotem szczegółowej analizy¹³.

Podnosi się także, że gminy nie mają interesu ekonomicznego w uchwalaniu planów miejscowych. Zgodnie bowiem z art. 21 ust. 1 ustawy planistycznej, koszty sporządzenia planu miejscowego obciążają właśnie ich budżet. Wszystkie te uwarunkowania sprawiają, że w Polsce nie dość często uchwała się plany miejscowe, zaś cały proces inwestycyjny w gminach opiera się głównie na wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy. Twierdzenia te znajdują odzwierciedlenie w statystyce, ponieważ jak podaje GUS, udział powierzchni kraju objętej obecnie obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego wynosi jedynie 31,2%¹⁴. Wydaje się zatem, że mimo słuszności wprowadzenia zasady lokalizacji elektrowni wiatrowej na podstawie planu miejscowego, warto byłoby zintensyfikować działania zmierzające do zwiększenia liczby uchwalanych planów miejscowych oraz zapewnienia w procedurze ich uchwalania realnej partycypacji społecznej. Dopiero wtedy regulacja przyjęta w ustawie odległościowej rzeczywiście będzie realizowała cel, dla którego została pierwotnie wprowadzona.

¹² M. Przybylska, *Prawne uwarunkowania...*

¹³ Z tego powodu warto się zapoznać z dostępną literaturą traktującą o tym problemie, m.in.: J. Goździewicz-Biechońska, *Partycypacja społeczna w tworzeniu prawa na przykładzie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego*, „Samorząd Terytorialny” 2008, nr 7–8, s. 32–42; Ł. Damurski, *Dyskusja (nie)publiczna. Problem dostępności dokumentów planistycznych na poziomie gminy*, „Samorząd Terytorialny” 2014, nr 4, s. 38–50.

¹⁴ Zob. <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp: 8.12.2020 r.).

3.2. ZASADA ODLEGŁOŚCIOWA

Jakkolwiek wprowadzenie zasady lokalizacji elektrowni wiatrowej na podstawie planu miejscowego nie stanowi ułatwienia dla inwestorów, nie sprawia ona jednak, że realizacja danej inwestycji staje się niemożliwa. Bez wątpienia wymaga jednak podjęcia większego wysiłku organizacyjnego, negocjacyjnego, a także finansowego. Zdecydowanie większym utrudnieniem w realizacji tego typu inwestycji jest druga z wprowadzonych zasad, tj. zasada minimalnej odległości elektrowni od zabudowań mieszkalnych. Jak już zostało wspomniane, zasada ta została uregulowana w art. 4 ustawy odległościowej. Stanowi ona, że odległość, w której mogą być lokalizowane i budowane elektrownie wiatrowe oraz budynki mieszkalne lub budynki o funkcji mieszanej, w tym mieszkalnej, musi być równa lub większa od dziesięciokrotności wysokości elektrowni wiatrowej (tzw. zasada 10H). Odległość ta jest mierzona od poziomu gruntu do najwyższego punktu elektrowni, wliczając w to elementy techniczne, w szczególności wirnik wraz z łopatami. W dalszej części przepis ten wskazuje, że zasada minimalnej odległości jest również wymagana przy lokalizacji i budowie elektrowni wiatrowej w sąsiedztwie niektórych form ochrony przyrody oraz leśnych kompleksów promocyjnych. Podnosi się, że w praktyce zakaz lokalizacji elektrowni wiatrowych może rozciągać się na powierzchnię koła o promieniu 2 kilometrów z uwagi na fakt, że całkowita wysokość najwyższych, dostępnych obecnie na rynku turbin oscyluje między 150 a 200 m¹⁵. Autorzy uzasadnienia projektu ustawy odległościowej wskazali, że sztywna zasada minimalnej odległości została wprowadzona ze względu na ochronę bezpieczeństwa, zdrowia i życia ludzi, a także z uwagi na oddziaływanie elektrowni wiatrowych na krajobraz. Kilka lat obowiązywania ustawy odległościowej pokazało, że regulacje w niej przyjęte (a przede wszystkim omawiana zasada minimalnej odległości), jakkolwiek skutecznie zlikwidowały problem chaotycznej lokalizacji elektrowni wiatrowych, jednocześnie zdecydowanie ograniczyły powstawanie tego typu instalacji.

Warto przede wszystkim zwrócić uwagę na kwestie związane z ochroną bezpieczeństwa, zdrowia i życia ludzkiego. Autorzy uzasadnienia projektu w tej materii zwracali uwagę na kilka czynników. Powołując się na opinię prof. dr. hab. Grzegorza Pojmańskiego, wskazali, że dziesięciokrotność wysokości jest maksymalną odległością, w jakiej mogą spadać fragmenty oblodzenia odpadające od łopat wirnika oraz urwane fragmenty łopat. W uzasadnieniu zostały także wymienione inne immisje generowane przez elektrownie wiatrowe, takie jak: hałas i infradźwięki, promieniowanie elektromagnetyczne, drgania, efekt migotania cienia i refleksów światła. Nie budzi wątpliwości fakt, że tego typu oddziaływania, przekraczające dopuszczalne normy, są niezwykle uciążliwe i niebezpieczne dla codziennego funkcjonowania ludzi. Jednakże wprowadze-

¹⁵ M. Makowski, *Ustawa o inwestycjach...*

nie opisaną wyżej zasadą doprowadziło do wstrzymania rozwoju tego sektora branży odnawialnych źródeł energii¹⁶. Wynika to przede wszystkim ze struktury zagospodarowania przestrzennego charakteryzującej się „rozlaniami” zabudowy. W efekcie, jak wskazuje Polskie Stowarzyszenie Energetyki Wiatrowej, zasada odległościowa wyłączyła z możliwości lokalizacji elektrowni wiatrowych nawet 99% powierzchni Polski¹⁷. Znalazienie bowiem obszaru, który znajdowałby się w odpowiedniej odległości od zabudowy mieszkalnej i form ochrony przyrody, a także miał warunki wietrzne, umożliwiające zyskowną pracę elektrowni wiatrowej, jest bardzo problematyczne, a właściwie wręcz nierealne. W branży podnosi się także to, że odległość od zabudowań zdefiniowana w sztywny sposób nie oddaje warunków indywidualnej lokalizacji, bo w przypadku konkretnego miejsca może się ona okazać zbyt duża albo zbyt mała¹⁸.

Warto zatem odpowiedzieć na pytanie, czy istnieją mechanizmy i instytucje prawne, które pozwoliłyby na ustalenie lokalizacji elektrowni wiatrowych w bardziej elastyczny i przystający do konkretnych warunków sposób. W pewnym sensie na taki mechanizm wskazali już sami autorzy ustawy odległościowej. Podkreślali oni bowiem istotność i rolę oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko, instrumentu prawnego przewidzianego w ustawie z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko¹⁹. Zgodnie z definicją zawartą w tej ustawie (art. 3 ust. 1 pkt 8) ocena oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko to postępowanie obejmujące przede wszystkim weryfikację raportu o oddziaływaniu przedsięwzięcia na środowisko, uzyskanie wymaganych przez ustawę opinii i uzgodnień i zapewnienie możliwości udziału społeczeństwa w tym postępowaniu. Należy jednak zgodzić się z poglądem M. Makowskiego, zgodnie z którym „sztywne przyjęcie wielokrotności wysokości turbiny jako kwantyfikatora dopuszczalnej odległości lokalizacji elektrowni wiatrowych, bez uwzględnienia jej faktycznych oddziaływań, stawia pod znakiem zapytania sens przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko dla tego typu przedsięwzięć, skoro intencją ustawodawcy było całkowite wyeliminowanie jakichkolwiek oddziaływań na przedmioty ochrony, jakimi są ludzie oraz formy ochrony przyrody, w tym te objęte ochroną w ramach Natura 2000”²⁰.

Jednakże z uwagi na istotność podejmowania inwestycji w postaci budowy elektrowni wiatrowych oraz potrzebę rozwoju sektora odnawialnych źródeł

¹⁶ Źródło: dane tabelaryczne Urzędu Regulacji Energetyki.

¹⁷ Zob. <https://www.gramzielone.pl/energia-wiatrowa/103694/rzad-zaproponuje-budowe-elektrowni-wiatrowych-w-odleglosci-min-500-m-od-domow> (dostęp: 28.12.2020 r.).

¹⁸ Wypowiedź Pani Magdaleny Klery-Nowopolskiej, ekspert Polskiego Stowarzyszenia Energetyki Wiatrowej, <https://www.prawo.pl/samorzad/ustawa-wiatrakowa-resort-rozwoju-zapowiada-nowelizacje-w-2020,497249.html> (dostęp: 28.12.2020 r.).

¹⁹ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 283, z późn. zm.

²⁰ M. Makowski, *Ustawa o inwestycjach...*

energii, w tym także energetyki wiatrowej, spowodowaną unijną polityką klimatyczną, na poziomie rządowym zaczęto podejmować działania zmierzające do rewizji dotychczasowych przepisów i nowelizacji ustawy odległościowej²¹. Wskazana wyżej unijna polityka klimatyczna wyraża się przede wszystkim w pracach nad Europejskim Zielonym Ładem, czyli planem działania na rzecz szeroko pojętej, zrównoważonej gospodarki Unii Europejskiej²². Jego głównym celem jest osiągnięcie zerowego poziomu emisji gazów cieplarnianych netto do 2050 r. (czyli osiągnięcie tzw. neutralności klimatycznej). Jednym z obszarów działań Europejskiego Zielonego Ładu jest czysta energia, która może być zapewniona dzięki rozwojowi sektora energii opartego w dużej mierze na źródłach odnawialnych. Zwiększenie zatem skali inwestycji w OZE, w tym w elektrownie wiatrowe na skutek zliberalizowania zasady 10H, ma doniosłe znaczenie w walce ze zmianami klimatu.

Zgodnie z propozycją Ministerstwa Rozwoju, odpowiedzialnego za prace nad zmianą niniejszej ustawy, turbiny wiatrowe mogłyby być lokowane tylko na podstawie planu miejscowego, w dalszym ciągu w oparciu o zasadę 10H, jednakże zwiększona byłaby rola wyników prognozy oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko oraz istniejących w polskim porządku prawnym norm ustalających m.in. maksymalne dopuszczalne poziomy hałasu oraz natężenie promieniowania elektromagnetycznego. Na podstawie tej prognozy gmina mogłaby przyjąć inną minimalną odległość elektrowni od budynków mieszkalnych, jednakże w żadnym wypadku nie mniej niż 500 metrów²³. Postulowane rozwiązanie należy ocenić pozytywnie. Zachowuje ono bowiem korzystną regulację dotyczącą lokalizacji elektrowni wiatrowych na podstawie planu miejscowego, a także łagodzi skutki restrykcyjnej zasady odległościowej. Zwiększenie roli raportu oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko prowadzi również do zapewnienia postulowanej przez branżę indywidualizacji oceny poszczególnych inwestycji. Zgodnie z wcześniejszymi zapowiedziami uchwalenie nowelizacji tej ustawy miało zakończyć się do końca 2020 r. Departament Innowacji Ministerstwa Rozwoju ogłosił nawet przetarg na wykonanie usługi doradczo-konsultacyjnej w zakresie określania stopnia oddziaływań elektrowni wiatrowych na ludzi oraz warunków ich lokowania w sąsiedztwie zabudowy mieszkaniowej²⁴. Na ten moment jednak projekt nowej ustawy nadal nie trafił pod obrady Sejmu.

²¹ Zob. <https://300gospodarka.pl/300klimat/emilewicz-ustawa-odleglosciowa-wiatraki-farmy-wiatrowe> (dostęp: 28.12.2020 r.).

²² Zob. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_pl (dostęp: 28.12.2020 r.).

²³ Wypowiedź Przemysława Hofmana, wicedyrektora Departamentu Gospodarki Niskoemisyjnej Ministerstwa Rozwoju podczas konferencji Polskiego Stowarzyszenia Energetyki Wiatrowej w Serocku, <https://biznesalert.pl/mr-hofman-ustawa-odleglosciowa-psew-2020-energetyka/> (dostęp: 28.12.2020 r.).

²⁴ Ekspertyza ma zawierać m.in. analizę możliwych rodzajów oddziaływań powodowanych przez funkcjonowanie elektrowni wiatrowych na zdrowie człowieka, uwzględniając prawdopo-

W doktrynie wskazuje się także, że normatywne przyjęcie zasady odległościowej jest odpowiedzią ustawodawcy na zgłaszane przez organizacje społeczne niebezpieczeństwa o charakterze estetycznym związane z funkcjonowaniem elektrowni wiatrowej²⁵. Jeszcze przed wprowadzeniem ustawy odległościowej podnoszono, że inwestycje wiatrowe zakłócają harmonię, burzą malowniczą wizję krajobrazu, wprowadzają silne bodźce wizualne i słuchowe, a także nadają krajobrazowi charakter industrialny²⁶. Należy jednak się zgodzić z poglądem wyrażonym przez Wojewódzki Sąd Administracyjny w Szczecinie w wyroku z dnia 22 listopada 2012 r., II SA/Sz 938/12, że zaburzenie poczucia estetyki w ogóle nie podlega ochronie prawnej przez przepisy prawa materialnego²⁷. Wydaje się, że za takim poglądem przemawia również wykładnia normy zawartej w art. 1 ust. 2 pkt 2 ustawy planistycznej. Przepis ten stanowi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza walory architektoniczne i krajobrazowe. W doktrynie²⁸ podnosi się, że w celu poprawnego zrozumienia treści tej normy należy się odnieść do ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody²⁹ i zawartej w niej definicji legalnej pojęcia „ochrona krajobrazowa” (art. 5 pkt 8). Według tej definicji ochroną krajobrazową jest zachowanie cech charakterystycznych danego krajobrazu, czego nie można jednak utożsamiać z indywidualnymi i subiektywnymi odczuciami estetycznymi różnych osób.

4. BUDOWA INSTALACJI FOTOWOLTAICZNYCH A PLANOWANIE PRZESTRZENNE

Lokalizacja instalacji fotowoltaicznych jest znacznie mniej skomplikowanym procesem od lokalizacji elektrowni wiatrowych. Nie istnieje bowiem w przypadku tego rodzaju inwestycji żadna ustawa szczególna, która odmiennie regulowałaby tę kwestię, zatem zastosowanie w tym przypadku znajdują ogólne przepisy ustawy planistycznej. Co do zasady, lokalizacja farmy fotowoltaicznej będzie

dobieństwo faktycznego ich wystąpienia oraz zakres dolegliwości dla zdrowia ludzkiego, a także rekomendację minimalnej odległości elektrowni lub metodykę jej wyznaczania, <https://www.gov.pl/web/rozwoj-praca-technologie/oddziaływanie-elektrowni-wiatrowych?fbclid=IwAR1Kh2544wzljNU-7uiCJKJLeluk9tfe47XwpRGNobVJc8hyAwGYWdPmNtQ> (dostęp: 28.12.2020 r.).

²⁵ M. Przybylska, *Zasada odległościowa w procesie inwestycyjnym elektrowni wiatrowej i zabudowy mieszkaniowej a działania organów samorządowych*, „Państwo i Prawo” 2018, z. 4, s. 100–113.

²⁶ B. Bożętka, *Pozyskiwanie energii wietrznej a zmiany krajobrazu. Konsekwencje dla funkcji rekreacyjnej*, (w:) A. Richling (red.), *Krajobraz rekreacyjny – kształtowanie, wykorzystanie, transformacja*, t. 27, Warszawa–Biała Podlaska 2011, s. 49–58.

²⁷ LEX nr 1582404.

²⁸ A. Plucińska-Filipowicz, T. Filipowicz, (w:) M. Wierzbowski (red.), *Ustawa...*

²⁹ Tekst jedn. Dz.U. z 2020 r., poz. 55, z późn. zm.

możliwa na podstawie postanowień miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Jednakże, jak już zostało wyżej wskazane, zgodnie z art. 4 ust. 2 oraz art. 59 ust. 1 ustawy planistycznej, w przypadku braku planu miejscowego określenie sposobu zagospodarowania i warunków zabudowy terenu następuje w drodze decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (przy czym przepis rozróżnia dwa rodzaje takich decyzji: decyzję o lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzję o warunkach zabudowy). Opisane wyżej problemy polskiego systemu planowania przestrzennego pozwalają na stwierdzenie, że w przeważającym stopniu lokalizacja instalacji fotowoltaicznych będzie się opierać na decyzji o warunkach zabudowy.

4.1. DECYZJA O WARUNKACH ZABUDOWY

Warunki, jakie powinien spełnić inwestor, aby uzyskać decyzję o warunkach zabudowy, zostały wymienione w art. 61 ust. 1 ustawy planistycznej. Z punktu widzenia inwestorów najtrudniejszym do spełnienia był tzw. warunek dobrego sąsiedztwa, zwany także zasadą podobieństwa (art. 61 ust. 1 pkt 1). Przesłanka ta przewiduje, że uzyskanie decyzji o warunkach zabudowy jest możliwe, jeżeli co najmniej jedna działka sąsiednia, dostępna z tej samej drogi publicznej, jest zabudowana w sposób pozwalający na określenie wymagań dotyczących nowej zabudowy w zakresie kontynuacji funkcji, parametrów, cech i wskaźników kształtowania zabudowy oraz zagospodarowania terenu, w tym gabarytów i formy architektonicznej obiektów budowlanych, linii zabudowy oraz intensywności wykorzystania terenu. Warunek dobrego sąsiedztwa został wprowadzony z uwagi na potrzebę zachowania ładu przestrzennego (czyli, jak już zostało wskazane, jednej z podstawowych zasad planowania i zagospodarowania przestrzennego)³⁰. Trudność w spełnieniu tego warunku wynikała przede wszystkim z faktu, że, jak często zarzucano planowanym inwestycjom, nie kontynuują one dominującej funkcji zabudowy występującej na danym obszarze. Orzecznictwo było w tym zakresie niejednolite³¹. Niektóre sądy – jak przykładowo Wojewódzki Sąd Administracyjny w Bydgoszczy w wyroku z dnia 19 stycznia 2016 r., I SA/Bd 1132/15³² – twierdziły, że jeżeli w sąsiedztwie działki inwestycyjnej znajdowały się wyłącznie działki użytkowane na cele rolne, zamierzona inwestycja nie spełniała wymogu dobrego sąsiedztwa. Pojawiały się jednak także orzeczenia, w których sąd stwierdzał, że kontynuacja funkcji nie oznacza nakazu mechanicznego powielania istniejącej zabudowy, a w przypadku inwestycji fotowoltaicznych trudno doszukiwać się odniesienia do istniejącej zabudowy (wyrok

³⁰ A. Plucińska-Filipowicz, T. Filipowicz, (w:) M. Wierzbowski (red.), Ustawa...

³¹ F. Nawrot, *Budowa instalacji odnawialnych źródeł energii a planowanie przestrzenne*, „Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska” 2017, nr 1.

³² LEX nr 2022160.

Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Poznaniu z dnia 15 czerwca 2016 r., II SA/Po 176/16³³).

Z uwagi na trudności w spełnieniu wymogu dobrego sąsiedztwa oraz niejednolitego orzecznictwa inwestorzy zaczęli powoływać się na wyjątek z art. 61 ust. 3 ustawy planistycznej, twierdząc, że planowaną przez nich inwestycję można zaliczyć do urządzeń infrastruktury technicznej. Urządzenia te, obok linii kolejowych i obiektów liniowych, nie były zobligowane do spełnienia wymogu dobrego sąsiedztwa. Traktowanie instalacji fotowoltaicznych jako urządzeń infrastruktury technicznej było szeroko komentowane zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie. Zwolennicy stosowania tego wyjątku odnosili się m.in. do definicji zawartej w art. 143 ust. 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami³⁴, zgodnie z którą przez budowę urządzeń infrastruktury technicznej rozumie się budowę drogi oraz wybudowanie pod ziemią, na ziemi albo nad ziemią przewodów lub urządzeń wodociągowych, kanalizacyjnych, ciepłowniczych, elektrycznych, gazowych i telekomunikacyjnych. Na uwagę zasługuje przytoczenie wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 27 września 2017 r., II OSK 158/16³⁵, w którym stwierdził on, że „przy dokonywaniu wykładni pojęcia »urządzenie elektryczne«, konieczne jest zastosowanie wykładni funkcjonalnej i dynamicznej (...) uwzględniającej okoliczność, że następuje ewolucja techniczna i technologiczna urządzeń elektrycznych i coraz większy procent energii jest wytwarzany ze źródeł odnawialnych”³⁶. Przeciwnicy powyższego podejścia twierdzili natomiast, że wykładnia pojęcia urządzeń infrastruktury technicznej nie może opierać się na wykorzystywaniu wprost pojęć funkcjonujących w systemie prawa, ale poza przepisami o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym³⁷ (wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 12 stycznia 2018 r., II OSK 794/16³⁸). Podnosili oni także, że stosowanie tego wyjątku uniemożliwiałoby realizację podstawowego celu, dla którego został skonstruowany wymóg dobrego sąsiedztwa, czyli zachowanie ładu przestrzennego³⁹. Z uwagi na niejednorodność w poglądach doktryny i orzecznictwa polski ustawodawca postanowił wyeliminować wszelkie wątpliwości interpretacyjne i znowelizował wspomniany już wyżej art. 61 ust. 3 ustawy planistycznej. W ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy o odnawialnych źródłach energii oraz niektórych innych

³³ Zob. <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/0B44D225FE>.

³⁴ Dz.U. z 2020 r., poz. 1990, z późn. zm.

³⁵ Zob. <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/CC70034A2A>.

³⁶ Podobnie wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 13 września 2017 r., II OSK 64/16, wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 21 czerwca 2017 r., II OSK 2637/15.

³⁷ Podobnie wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 8 września 2014 r., II SA/Wr 411/14, wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Białymstoku z dnia 5 lutego 2015 r., II SA/Bk 1097/14.

³⁸ Zob. http://www.orzeczenia-nsa.pl/wyrok/ii-osk-794-16/warunki_zabudowy_terenu_planowanie_przestrzenne_zagospodarowanie/38f8d65.html.

³⁹ F. Nawrot, *Budowa instalacji...*

ustaw⁴⁰, treść ustępu 3 art. 61 rozszerzono, dodając do niego instalacje odnawialnego źródła energii w rozumieniu przepisów ustawy o odnawialnych źródłach energii. Ustawodawca tym samym dokonał pewnego rodzaju kompromisu między dwoma sprzecznymi poglądami na tę kwestię. W uzasadnieniu projektu⁴¹ zaznaczył, że urządzenia wytwarzające energię z odnawialnych źródeł nie stanowią urządzeń infrastruktury technicznej, jednak ze względu na potrzeby procesu inwestycyjnego w branży OZE przeżywającej dynamiczny rozwój, rozszerzył katalog urządzeń zwolnionych z konieczności spełnienia warunku dobrego sąsiedztwa.

4.2. DECYZJA O USTALENIU LOKALIZACJI INWESTYCJI CELU PUBLICZNEGO

Pozostając w temacie lokalizacji instalacji fotowoltaicznych, warto byłoby wspomnieć o drugim rodzaju decyzji, na podstawie której, według niektórych, możliwa jest realizacja takiej inwestycji, czyli decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego. Definicję inwestycji celu publicznego zawiera art. 2 pkt 5 ustawy planistycznej. Stanowi on, że przez inwestycję celu publicznego należy rozumieć działania o znaczeniu lokalnym i ponadlokalnym, a także krajowym oraz metropolitalnym, bez względu na status podmiotu podejmującego te działania oraz źródła ich finansowania. Działania te mają realizować cele wymienione w art. 6 ustawy o gospodarce nieruchomościami. Z reguły uzyskanie decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego jest łatwiejsze niż decyzji o warunkach zabudowy, dlatego też inwestorzy próbują powoływać się na niektóre cele publiczne zawarte we wspomnianej wyżej ustawie. Z reguły powołują się oni na art. 6 pkt 2, który stanowi, że celem publicznym jest budowa i utrzymywanie ciągów drenażowych, przewodów i urządzeń służących do przesyłania lub dystrybucji płynów, pary, gazów i energii elektrycznej, a także innych obiektów i urządzeń niezbędnych do korzystania z tych przewodów i urządzeń⁴². Pojawiały się także pomysły powoływania się na ust. 4 tego artykułu, który mówi, że celem publicznym jest m.in. budowa i utrzymywanie obiektów i urządzeń służących ochronie środowiska. W judykaturze panuje jednak zgodny pogląd stanowiący, że budowa instalacji fotowoltaicznej (ale także innych instalacji odnawialnych źródeł energii) nie jest inwestycją celu publicznego. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na tezy wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 3 listopada

⁴⁰ Dz.U. z 2019 r., poz. 1524.

⁴¹ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy o odnawialnych źródła energii oraz niektórych innych ustaw z dnia 9 lipca 2019 r., Druk sejmowy VIII kadencji nr 3656, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3656> (dostęp: 5.03.2020 r.).

⁴² Zob. <https://www.gramwzielone.pl/energia-sloneczna/11028/farma-fotowoltaiczna-inwestycja-celu-publicznego> (dostęp: 5.03.2020 r.).

2010 r., II OSK 1412/09⁴³, który dotyczy wprowadzie elektrowni wiatrowych, ale uzasadnione jest także odniesienie jego treści do innych OZE. Naczelny Sąd Administracyjny wskazał po pierwsze, że art. 6 pkt 4 ustawy o gospodarce nieruchomościami odnosi się do problematyki objętej prawem wodnym regulującym ochronę przed powodzią oraz utrzymanie urządzeń melioracji wodnych będących własnością Skarbu Państwa lub własnością samorządową. Nie można zatem powoływać się na sformułowanie „budowa i utrzymywanie obiektów i urządzeń służących ochronie środowiska” w oderwaniu od dalszej części tego przepisu. W kwestii zaś art. 6 ust. 2 ustawy o gospodarce nieruchomościami Naczelny Sąd Administracyjny podkreślił istotność warunku „niezbędności do korzystania” i stwierdził, że sam fakt wytwarzania energii w elektrowni (celem jej późniejszego przekazania do sieci przesyłowych) nie powinien być interpretowany jako wskazujący na tę niezbędnosć. Wydaje się zatem, że dobrym postulatem byłoby dokonanie przez ustawodawcę podobnego zabiegu, jaki uczynił w przypadku problemu rozumienia pojęcia urządzeń infrastruktury technicznej. Warto byłoby zatem doprecyzować albo cele publiczne z art. 6 ustawy o gospodarce nieruchomościami, albo też przepisy o wydawaniu decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego.

5. PODSUMOWANIE

Nie ulega wątpliwości, że walka ze zmianami klimatu staje się obecnie priorytetem dla wielu państw na świecie (szczególnie jest to jednak zauważalne w polityce klimatycznej Unii Europejskiej). Jak już zostało podkreślone, skutecznym działaniem, które ma tym zmianom zapobiegać jest m.in. rozwijanie i budowa instalacji pozyskujących energię ze źródeł odnawialnych. Realizacja inwestycji polegających na budowie takich instalacji powinna zatem być rozsądnie uregulowana, tak aby pogodzić interesy wszystkich podmiotów zaangażowanych w ten proces oraz na których proces ten oddziałuje (inwestorów, organy państwowe i społeczności lokalne). Należy więc odpowiedzieć na pytanie, czy obecnie obowiązujące w polskim systemie prawnym przepisy pozwalają ten właśnie cel urzeczywistnić. Odpowiedź na to pytanie jest jednak uzależniona od rodzaju instalacji OZE, która ma zostać zrealizowana.

Analiza powyższych regulacji prawnych pokazuje, że o ile błędnym rozwiązaniem było wprowadzenie tak restrykcyjnych przepisów związanych z lokalizacją elektrowni wiatrowych (poprzez przede wszystkim przyjęcie zasady 10H), o tyle zauważalny jest pozytywny wpływ zmian otoczenia regulacyjnego dotyczącego lokalizacji farm fotowoltaicznych. Jak pokazują statystyki, realizacja

⁴³ LEX nr 746520.

inwestycji polegających na budowie elektrowni wiatrowych została praktycznie całkowicie zablokowana, natomiast branża fotowoltaiczna przeżywa obecnie bardzo dynamiczny rozwój.

Powyższa analiza pokazuje także, że polski ustawodawca dysponuje już odpowiednimi narzędziami i instytucjami prawnymi, które mogłyby być wykorzystane podczas realizacji inwestycji polegających na budowie elektrowni wiatrowych (w tym zakresie należy podkreślić istotną rolę raportu oddziaływania na środowisko). W związku z tym, wydaje się, że powinien on kontynuować rozpoczęte prace nad nowelizacją ustawy odległościowej, którą postulują praktycznie wszystkie zainteresowane grupy – inwestorzy, gminy oraz przedstawiciele środowisk naukowych.

Warto również dodać, że potrzebę nowelizacji przepisów ustawy odległościowej wzmocniła także obecna sytuacja związana z wybuchem pandemii wirusa COVID-19. Wskazuje się bowiem, że nowelizacja tej ustawy może okazać się jedną z tzw. ustaw anty kryzysowych wspomagających odbudowę gospodarki po pandemii⁴⁴.

REFERENCES

- Bożętka B., *Pozyskiwanie energii wietrznej a zmiany krajobrazu. Konsekwencje dla funkcji rekreacyjnej*, (w:) A. Richling (red.), *Krajobraz rekreacyjny – kształtowanie, wykorzystanie, transformacja*, t. 27, Warszawa–Biała Podlaska 2011
- Damurski Ł., *Dyskusja (nie)publiczna. Problem dostępności dokumentów planistycznych na poziomie gminy*, „Samorząd Terytorialny” 2014, nr 4
- Goździewicz-Biechońska J., *Partycypacja społeczna w tworzeniu prawa na przykładzie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego*, „Samorząd Terytorialny” 2008, nr 7–8
- Makowski M., *Ustawa o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych. Komentarz*, Warszawa 2018
- Nawrot F., *Budowa instalacji odnawialnych źródeł energii a planowanie przestrzenne*, „Prawne Problemy Górnictwa i Ochrony Środowiska” 2017, nr 1
- Plucińska-Filipowicz A., Filipowicz T., (w:) M. Wierzbowski (red.), *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Komentarz aktualizowany*, Warszawa 2019
- Przybylska M., *Prawne uwarunkowania lokalizacji elektrowni wiatrowych – uwagi de lege lata po wejściu w życie ustawy o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych*, „Samorząd Terytorialny” 2017, nr 11
- Przybylska M., *Zasada odległościowa w procesie inwestycyjnym elektrowni wiatrowej i zabudowy mieszkaniowej a działania organów samorządowych*, „Państwo i Prawo” 2018, z. 4

⁴⁴ Wypowiedź Pani Kamili Tarnackiej, wiceprezes Polskiego Stowarzyszenia Energetyki Wiatrowej, <http://psew.pl/wiatr-recepta-na-zielony-restart-europejskiej-gospodarki/> (dostęp: 5.03.2020 r.).

Artykuły branżowe

Farma fotowoltaiczna inwestycją celu publicznego?, <https://www.gramwzielone.pl/energia-sloneczna/11028/farma-fotowoltaiczna-inwestycja-celu-publicznego> (dostęp: 19.12.2020 r.)

Halas, a nie odległość, powinien decydować o lokalizacji wiatraka, <https://www.prawo.pl/samorzad/ustawa-wiatrakowa-resort-rozwoju-zapowiada-nowelizacje-w-2020,497249.html> (dostęp: 19.12.2020 r.)

Rząd zaproponuje budowę elektrowni wiatrowych w odległości min. 500 m od domów, <https://www.gramwzielone.pl/energia-wiatrowa/103694/rzad-zaproponuje-budowe-elektrowni-wiatrowych-w-odleglosci-min-500-m-od-domow> (dostęp: 19.12.2020 r.)

Wiatr receptą na zielony REStart europejskiej gospodarki, <http://psew.pl/wiatr-recepta-na-zielony-restart-europejskiej-gospodarki/> (dostęp: 19.12.2020 r.)

Wolność dla wiatraków, Minister Emilewicz zapowiada liberalizację ustawy odległościowej, <https://300gospodarka.pl/300klimat/emilewicz-ustawa-odleglosciowa-wiatraki-farmy-wiatrowe> (dostęp: 19.12.2020 r.)